

8 Groei en krimp. De faculteit der wijsbegeerte

H. Philipse

Gabriël Nuchelmans, hoogleraar te Leiden van 1964 tot 1987, placht een anecdoten te vertellen over de marxistische filosoof Georg von Lukács, die de beroepservaring van de verteller zelf tot uitdrukking bracht. Een bewonderaar van Lukács reist na de Tweede Wereldoorlog naar Boedapest en heeft een ontmoeting met de meester. Na een inleidend gesprek stelt hij de vraag die hem intrigeert: hoe is Lukács in staat geweest zo'n indrukwekkende reeks boeken te schrijven, ofschoon hij tijdrovende functies had bekleed, zoals die van volkscommissaris tijdens de radendictatuur van Béla Kun? Lukács denkt na en spreekt één woord: 'huisarrest'.

Dit antwoord geeft aan wat de condities zijn voor scheppend wijsgerig onderzoek: zelfdiscipline, een studeerkamer, een bibliotheek die in het algemeen uit eigen middelen wordt aangeschaft, en gedachtenwisselingen met collega's die zich, gezien de kleine omvang van het vakgebied in Nederland, veelal in andere landen zullen bevinden. Daarnaast is voor historisch onderzoek een goede universitaire boekencollectie onontbeerlijk. Het bescheiden karakter van deze arbeidscondities – geen kostbare laboratoria of rekeninstituten – lijkt de conclusie te wettigen dat het voor een kenschets van het wijsgerig onderzoek aan de Leidse universiteit in de periode 1975-2000 niet nodig is het institutionele en wettelijke kader te beschrijven.

Niets is minder waar. Noch de oriëntatie van het onderzoek, noch het genre van geschreven boeken en artikelen, noch de opbouw van het academisch personeel, kan goed worden begrepen zonder een blik te werpen op de inbedding van de wijsbegeerte in Nederland. Daarom is onderstaand relaas in twee helften verdeeld. Eerst wordt het wettelijke en institutionele kader beschreven; vervolgens komt het Leidse onderwijs- en onderzoeksprofiel aan de orde.

Opkomst en ondergang van de centrale interfaculteit

Gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw was de wijsgerige traditie in Nederland zwak. In het algemeen kende elke universiteit één hoogleraar op het vakgebied, die, ondergebracht bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte, tot taak had zowel de systematische vakken (logica, kennisleer, metafysica, ethiek, wetenschapstheorie, enzovoort) als de geschiedenis van de wijsbegeerte vanaf Thales te doceren. Deze situatie leidde door gebrek aan mogelijkheden van specialisatie tot oppervlakkigheid. Slechts een enkeling wist zich hier te lande internationale bekendheid te verwerven, zoals de wiskundige Evert W. Beth, hoogleraar te Amsterdam. Het werk van de Leidse hoogleraar in de wijsbegeerte van 1946 tot 1964, Ferdinand Sassen, past in de beschreven toestand. Sassen publiceerde een vijftal Nederlandstalige overzichten, die men niet van diepgang kan betichten, waarin hij de ontwikkeling van de wijsbegeerte van de oude Grieken tot zijn eigen tijd in kaart bracht. Daarnaast verscheen van zijn hand werk over de geschiedenis van de Neder-

landse wijsbegeerte. Oorspronkelijke gedachten zal men in het oeuvre van Sassen tevergeefs zoeken.

De Wet tot regeling van het wetenschappelijk onderwijs van 22 december 1960 (*Stb.* 599), die de Wet op het hoger onderwijs van 1876 verving, bracht in deze situatie verandering. Zoals uit de kamerstukken blijkt, was men het na de oorlog eens over de wenselijkheid de positie van de wijsbegeerte te versterken als tegenwicht tegen de voortschrijdende specialisatie in de wetenschappen. Bijgevolg moest de wijsbegeerte worden losgemaakt uit de faculteit der letteren en een positie verkrijgen temidden van de faculteiten. De wet van 1960 verplichtte elke universiteit een 'centrale interfaculteit' op te richten, waarin de filosofie werd ondergebracht. Bovendien zou de wijsbegeerte van elk vakgebied in de afzonderlijke faculteiten worden onderwezen door specialisten in de grondslagen van de desbetreffende wetenschappen. Door aldus de wijsbegeerte een centrale plaats te geven in de universiteiten hoopte de wetgever bij de studenten inzicht in de samenhang der wetenschappen en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef te bevorderen, een doelstelling die ook aan de oprichting van het Studium generale ten grondslag lag. Zonder deze doelstelling zouden de instellingen van hoger onderwijs niet werkelijk hoog genoemd kunnen worden, zoals onderwijsminister G. van der Leeuw na de oorlog had opgemerkt. De nieuwe wettelijke plaatsbepaling van de filosofie werd bekroond doordat in de wet van 1960 de mogelijkheid werd opgenomen een doctoraat in de wijsbegeerte te behalen.

Op 1 september 1964 werd de centrale interfaculteit te Leiden operationeel, aanvankelijk met twee leerstoelen. Nuchelmans volgde Sassen op, die in 1964 de pensioengerechtigde leeftijd van zeventig jaar had bereikt, en C.A. van Peursen was al in 1960 als hoogleraar benoemd; beiden kregen de leeropdracht 'wijsbegeerte'. In 1969 bezette L.M. de Rijk een derde leerstoel voor de antieke en middeleeuwse wijsbegeerte. In de faculteit werkten verder de lector J.H.M.M. Loenen, die, benoemd in 1958, in 1974 werd opgevolgd door de hoogleraar voor ethiek en rechtsfilosofie R.A.V. Baron van Haersolte, en nog vijf à zes wetenschappelijke medewerkers. Afgezien van deze 'centrale' wetenschappelijke staf bestonden in de overige faculteiten 5,6 leerstoelen voor de wijsbegeerte van een wetenschapsgebied: 0,3 in de wijsbegeerte van de exacte natuurwetenschappen, 0,3 voor de rechtsfilosofie, een leerstoel in de wijsgerige sociologie, in de wijsbegeerte van de godsdienst (vanaf 1931), in de wijsgerige biologie, in de metamedica, voor de Indische wijsbegeerte, en twee lectoraten respectievelijk voor de wijsbegeerte van de psychologie en de wijsbegeerte van de geschiedenis, veelal met één of meer medewerkers.

Voor een centrale interfaculteit die steeds de kleinste van haar soort in Nederland zou blijven, was dit een relatief grote bezetting. Ze werd mogelijk gemaakt door de ruime financiële middelen waarover de universiteit in de jaren zestig ging beschikken. Toch droeg de constructie van de centrale interfaculteiten het risico van hun ondergang al in zich. Aangezien de wetgever elke universiteit had verplicht een centrale interfaculteit op te richten, moest de academische staf op het gebied van de wijsbegeerte plotsklaps buitensporig snel in omvang toenemen. Dit effect van de wet werd versterkt doordat hogescholen zoals die te Rotterdam tot universiteit werden verheven, hetgeen ook hen tot het stichten van een centrale interfaculteit verplichtte. Gekwalificeerde kandidaten voor de nieuwe functies waren echter schaars, aangezien de Nederlandse universiteiten voor 1960 niet beschikten

over een volwaardige opleiding in de wijsbegeerte. Dit verklaart dat de eerste generatie hoogleraren in het vakgebied afkomstig was uit andere disciplines, in Leiden uit de klassieke letteren (Nuchelmans, De Rijk) en de rechten (Van Peursen, Haersolte).

Vooraf op de leerstoelen in de wijsbegeerte van een wetenschapsgebied werden hoogleraren benoemd die naast hun vakstudie geen volledige wijsgerige scholing hadden genoten, zoals J.B. Ubbink (wijsbegeerte van de exacte natuurwetenschappen) en P.J. Thung (metamedica). Toen de overige faculteiten zich in de loop der jaren tachtig voor de noodzaak tot bezuinigen geplaatst zagen, werden juist deze leerstoelen het slachtoffer, met het argument dat ze niet tot de kern van de desbetreffende faculteit behoorden en de bezetters ervan niet in staat waren gebleken zich in hun onderzoek voldoende te profileren.

Samenvattend kan men stellen dat een samenloop van twee factoren tot de ondergang van de centrale interfaculteiten heeft geleid: (1) bij het oprichten van deze faculteiten waren niet voldoende gekwalificeerde kandidaten voor de nieuw ingestelde leerstoelen aanwezig en (2) juist toen de eerste generatie hoogleraren met emeritaat ging, was het tijdperk van bezuinigingen aangebroken. Tengevolge van factor (1) konden de recent ingestelde leerstoelen buiten de centrale interfaculteit niet voldoende tegen factor (2) worden beschermd, zodat de banden van de interfaculteit met de omliggende faculteiten verloren gingen. In Leiden werd het aantal hoogleraren en lectoren binnen de centrale interfaculteit gereduceerd van 4 tot 3, en het aantal hoogleraren en lectoren in de wijsbegeerte van een vakgebied aangesteld bij andere faculteiten teruggebracht van 7,6 tot 2: opgeteld een reductie van 11,6 tot 5. De wetgever bezegelde in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek van 1992 (*Stb.* 393) de ondergang van de centrale interfaculteiten door de universitaire verplichting tot het bezit van een dergelijke faculteit te schrappen – een verplichting die niet paste in de systematiek van de wet. De bestaande instituties werden omgedoopt tot ‘faculteit der wijsbegeerte’. Door de geringe omvang van deze faculteitjes ontstond de neiging ze in grotere gehelen te laten opgaan. Aan de Universiteit van Amsterdam werd de wijsbegeerte in 1997 ondergebracht in de nieuwe faculteit der geesteswetenschappen.

Profiel van onderzoek en onderwijs

Gezien de geschetste wettelijke en institutionele achtergrond werd de eerste generatie hoogleraren van de centrale interfaculteit voor de keuze geplaatst zich in hun publicaties ofwel toe te leggen op algemeen toegankelijke werken in de Nederlandse taal, ofwel hun onderzoeksgebied te laten aansluiten bij het vakgebied van herkomst en zich hierdoor in staat te stellen de internationale competitie het hoofd te bieden. In Leiden waren Van Peursen en Haersolte geneigd de eerste weg te bewandelen, terwijl Nuchelmans en De Rijk overwegend de voorkeur gaven aan de tweede. Haersolte publiceerde twee introducties tot de ethiek, de *Kleine wijsgerige ethiek* (1977) en de *Inleiding ethiek* (1998), waarbij hij een toegankelijke stijl combineerde met een voorliefde voor taalanalyse en de ethologie. Voorts verscheen in 1988 een meta-ethische studie over *Overreding, een bijdrage tot de analyse van het prescriptieve spreken*. Van Peursen schreef een groot aantal boeken op vrijwel alle gebieden van de wijsbegeerte, waarbij hij werd geïnspireerd door de existentiële filosofie, de fenomenologie, en de christelijke traditie. Genoemd kunnen worden *Filosofische oriëntatie*

(1958), *Lichaam, ziel, geest* (1961), *Feiten, waarden, gebeurtenissen* (1965), *Fenomenologie en werkelijkheid* (1967) en *Strategie van de cultuur* (1970).

De Rijk en Nuchelmans, beiden van huis uit klassiek filoloog, hebben internationaal hun sporen verdiend op het gebied van de geschiedenis van de wijsgerige semantiek (betekenisleer). De Rijk trachtte aanvankelijk de semantiek van middeleeuwse denkers te reconstrueren op grond van hun wijsgerige teksten. Hij publiceerde de monumentale *Logica modernorum* (1962-1967), waarvan het dertigjarig bestaan in 1997 door middel van een symposium onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen werd gevierd. Later richtte hij zijn aandacht op de wijze waarop denkers uit de Griekse oudheid en de middeleeuwen de werkelijkheid door categorisatie ter sprake brengen, bij voorbeeld in zijn boek over de *Sophistes* van Plato (1986). Vele geschriften van middeleeuwse logici werden door hem en anderen in een kritische uitgave gepubliceerd. In 1963 richtte De Rijk een tijdschrift voor de geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte op, *Vivarium*, en later werd in samenwerking met de universiteit te Nijmegen een onderzoekscentrum voor middeleeuwse semantiek en metafysica gesticht. Naast zijn professoraat was De Rijk actief in de politiek. Van 1956 tot 1991 was hij lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, waarvan de laatste elf jaar als eerste ondervoorzitter.

Ook Nuchelmans sloot zich met zijn onderzoek over de geschiedenis van het begrip propositie aan bij de filologie. De resultaten werden gepubliceerd in een trilogie, bestaande uit de boeken *Theories of the Proposition* (1973), *Late-Scholastic and Humanist Theories of the Proposition* (1980) en *Judgment and Proposition. From Descartes to Kant* (1983), die als standaardwerk over het onderwerp geldt. Voor de binnenlandse markt schreef Nuchelmans boeken waarin hij de analytische benadering in de wijsbegeerte verdedigde, zoals *Proeven van analytisch filosoferen* (1967), *Overzicht van de analytische wijsbegeerte* (1969), *Wijsbegeerte en taal. Twaalf studies* (1976), en *Taalfilosofie. Een inleiding* (1978). Hij gold als de belangrijkste representant van deze benadering in Nederland. Historisch onderzoek naar de wijsgerige ideeën van Dèr Mouw, naar de receptie van Socrates, en over de achttiende eeuwse wijsgeer Hemsterhuis werd verricht door de classicus M.F. Fresco, hoofdmedewerker aan de faculteit en bijzonder hoogleraar vanwege de Stichting Socrates.

Aangezien de centrale interfaculteit in 1964 werd opgericht en de hoogleraren van het eerste uur elkaar wat leeftijd betreft weinig ontliepen, werden allen in de loop van de tachtiger jaren geëmeriteerd. Van Peursen werd in 1985 opgevolgd door H. Philipse (kennistheorie en geschiedenis van de moderne wijsbegeerte). In 1987 werd B.G. Sundholm benoemd als opvolger van Nuchelmans met als leeropdracht wijsbegeerte en geschiedenis van de logica, en in 1992 D.Th. Runia op de plaats van De Rijk met als opdracht de antieke wijsbegeerte, na een kort intermezzo waarin H. Weidemann voor dit vak was benoemd. De leerstoel van Haersolte verviel ten gevolge van bezuinigingen. De universitair hoofddocent Th.C.W. Oudemans werd in 1991 tevens benoemd tot bijzonder hoogleraar vanwege het Leids Universiteits Fonds.

Voorts omvatte de faculteit in de jaren 1985-2000 nog één hoofddocentschap, momenteel bezet door T.C. Meijering (filosofie van de cognitiewetenschappen), en vijf en een halve docentplaats, waarop nu (1999) benoemd zijn: E.P. Bos (middeleeuwse wijsbegeerte), J.W. McAllister (filosofie van de natuurwetenschappen), M.S. van der Schaar

(logica en taal filosofie), J.J.M. Sleutels (metafysica, wijsgerige psychologie), A.M. Verbrugge (ethiek), en G.T.M. Visser (filosofie van cultuur en samenleving).

Wat het onderzoek betreft onderscheidt de Leidse faculteit der wijsbegeerte zich van haar zusterfaculteiten in den lande door nadruk op hoogwaardig onderzoek in de traditionele disciplines van de filosofie. In de geschiedenis van de antieke wijsbegeerte richt Runia zich op de ontwikkeling van de antieke doxografie, op het werk van Philo van Alexandrië, en op het Platonisme, met name de interpretatiegeschiedenis van Plato's dialoog *Timaeus*. Samen met de hoogleraar J. Mansfeld (Utrecht) schreef hij bijvoorbeeld het boek *Aëtiana: The Method and Intellectual Context of a Doxographer* (1996). Een tweede onderzoeksprogramma, onder leiding van Sundholm met als medewerkers Bos en Van der Schaar, zet het werk van Nuchelmans en De Rijk over de geschiedenis van logica en semantiek voort, uitgebreid met een deelprogramma over de logisch-wijsgerige aspecten van het intuïtionisme in de wiskunde (Brouwer, Heyting). In dit programma verschenen onder meer een studie naar Arabische logica door J. Lameer, *Al-Farabi and Aristotelian Syllogistics* (1994) en een kritische tekstuitgave van Buridanus' *Summulae III. In Praedicamenta* (1994) door Bos. Sundholm publiceerde over de geschiedenis van de logica en de constructivistische typentheorie.

Het derde onderzoeksprogramma, onder leiding van Philipse, beweegt zich op de gebieden van de kennistheorie, de wetenschapsfilosofie, de cognitieve psychologie en de geschiedenis van de contemporaine wijsbegeerte. Medewerkers zijn McAllister, Meijering en Sleutels. Onder de gepubliceerde boeken zijn te vermelden Meijerings *The Historical Roots of Cognitive Science* (1989), het boek *Beauty and Revolution in Science* (1996) door McAllister, en de door Philipse geschreven studie *Heidegger's Philosophy of Being. A Critical Interpretation* (1998). Tenslotte bestudeert een vierde cluster van onderzoekers (Oudemans, Visser, Verbrugge) in de traditie van Hegel en Heidegger wijsgerige interpretaties van het menselijk bestaan en de geschiedenis. Oudemans publiceerde met Lardinois het boek *Tragic Ambiguity. Anthropology, Philosophy and Sophocles' Antigone* (1987); van de hand van Visser verscheen *De druk van de beleving. Filosofie en kunst in het domein van overgang en ondergang* (1998); en L. Geijssen publiceerde het boek *Geschichte und Gerechtigkeit. Grundzüge einer Philosophie der Mitte im Frühwerk Nietzsches* (1997). In de vijf jaren van 1994 tot 1998 deed de wetenschappelijke staf van de faculteit 211 publicaties het licht zien, meer dan vier publicaties per staf lid per jaar.

Op het gebied van het onderwijs verzorgt de faculteit twee opleidingen tot het doctoraal examen: de opleiding in de wijsbegeerte en de opleiding in de wijsbegeerte van een wetenschapsgebied, die beide zowel op grond van een wijsgerige als op grond van een andere propedeuse gevolgd kunnen worden. De personele bezetting van deze laatste opleiding is niet eenvoudig, doordat de andere Leidse faculteiten hun voorzieningen voor de filosofie van de desbetreffende wetenschapsgebieden grotendeels hebben afgeschaft.